

իրենց իսկ ներդինաստիական պայքարի և կռիվների պատճառով: Հյուսիսում գոյություն չունեն այնպիսի ուժ, որ կարողանար արգելք հանդիսանալ Հայաստանի ծավալմանը: Ամենավտանգավոր ուժը, որի հետ հաշվի պետք է նստեն Հայաստանը, պարթևներն էին՝ իրենց աշխարհակալական ձգտումներով, սակայն այդ ձգտումների մեջ այժմ, Միհրդատ Բ-ի կառավարման վերջին շրջանում, որոշ տեղատվություն էր նկատվում: Անշուշտ Տիգրանը սերտ կապեր պիտի ունեցած լիներ այդ թագավորի հետ, որոնք ծայր էին առել պարթևական արքունիքում: Այդ մասին է վկայում, միանգամայն որոշակիորեն, այն հանգամանքը, որ Տիգրանի դուստր Ավտոման ամուսնացած էր Միհրդատ Բ-ի հետ¹¹: Հնարավոր է, որ այդ ամուսնությունը տեղի է ունեցել Տիգրանի գահակալման ժամանակ և հենց այդ կապակցությամբ՝ երկու պետությունների հարաբերությունները կայուն դարձնելու նպատակով: Ինչպես, Տիգրանը պարթևների նկատմամբ սկզբնապես զգուշավոր քաղաքականություն էր վարում և ամբողջ 7—8 տարի, մինչև Միհրդատ Բ-ի մահը, ոչ մի քայլ չարեց նրանց դեմ:

Ինչ վերաբերում է Հայաստանի արևմտյան սահմաններին, ապա առայժմ, դուրսակգրին, Հռոմը հեռու էր Հայաստանի սահմաններից, և նրա կողմից սպառնացող վտանգը որոշակիորեն չէր գծագրվում:

Այդ շրջանում, թերևս, պետք է որ ավանդաբար շարունակվեր այն բարենպաստ մթնոլորտը, որ ստեղծվել էր մեկ դար առաջ Սելևկյաններից, Հռոմի այդ թշնամիներից, Հայաստանի անշատվելու ու նրանց դեմ պայքարելու կապակցությամբ: Բուռն աճ էր ապրում Պոնտոսի թագավորությունը, որը հաջողությամբ իրականացնում էր ամբողջ Փոքր Ասիային, ինչպես նաև սևծովյան առափնյա մյուս երկրներին, հատկապես Բոսպորի թագավորությանը տիրանալու իր ձգտումները: Սակայն ապագան ցույց տվեց, որ Հայաստանի և Պոնտոսի շահերը չպետք է բախվեին, որ նրանք պետք է հանդես գային որպես դաշնակիցներ և ոչ մրցակիցներ, պետք է միավորեին իրենց ջանքերը ժամանակի հզորագույն ուժին՝ Հռոմեական ագրեսիային դիմագրավելու համար:

2. ՏԻԳՐԱՆ Բ-Ի ՆՎԱՃՈՒՄՆԵՐԸ

Արտաքին նվաճումների սկիզբը: Հայ-պոնտական դաշինքը: Հետագա իրադարձությունները թույլ են տալիս ենթադրելու, որ Տիգրանը դեռևս իշխանության գլուխ անցնելուց առաջ, պատանդ եղած ժամանակ, հղացել էր Հայաստանի ներքին ու արտաքին քաղաքականության ծավալուն մի ծրագիր, որն այժմ սկսեց իրագործել¹²:

Նա սկսեց հենց այն կետից, որտեղ կանգ էր առել իր պապը՝ Արտաշես Ա-ը, և որտեղ նա սայթաքել էր. դա Մոփքի միացման խնդիրն էր, որով կիրականանար Մեծ Հայքի տերիտորիայի ամբողջացումը: Մոփքում իշխում էր Արտանեսը՝ Զարեհի շառավիղը: Արդեն 94 թվականին հայկական զորքը ներխու-

¹¹ Տե՛ս E. H. Minns, *Parchments of the Parthian Period from Avroman in Kurdistan*, „The Journal of Hellenic Studies“, vol. XXXV, part I 1915, էջ 40—42:

¹² Տե՛ս Հրաճյ Արմեն, Մեծն Տիգրան, Գահիրե, 1957, էջ 84 և հաջ.:

ժեց Մուփաց աշխարհը և առանց դժվարության գրավեց: Զարհչյալների թագավորական իշխանությունը վերջ տրվեց, և երկիրը միացվեց Մեծ Հայքին¹²։ Արտանեսը սպանվեց, սակայն հավանական է, որ նրա փոխարեն, արդեն որպես Տիգրանի կուսակալ, նշանակվել է Զարհչի տոհմի մի այլ ներկայացուցիչ՝ Միթրորուդանես (Մեհրուժան) անունով¹³։

Մուփքի միացումը Հայաստանը միանգամից դուրս բերեց ժամանակի միջազգային հարաբերությունների ոլորտը: Հարցն այն է, որ Մուփքը վաղուց ի վեր բաղաբական կապեր ունեւր իր արևմտյան հարևան Կապադովկիայի հետ, որի ջանքերով էլ հնուց ի վեր պահպանում էր իր ինքնավարությունը: Հայաստանն, այսպիսով, հին հաշիվներ ունեւր Կապադովկիայի հետ լուծելու Այթմ Պոնտոսն սպառնում էր կլանել Կապադովկիան: Կապադովկիային հարվածելու առիթը չսփազանց գալթակղիչ էր նաև Տիգրան Բ-ի համար, մանավանդ, որ Պոնտոսի թագավորը՝ Միհրդատ Զ Եվպատորը մեծ շահագրգռվածություն ցուցաբերեց Հայաստանի զինակցության հանդեպ:

Միհրդատ Զ Եվպատորի բոլոր նախնիները շարունակում էին Փառնակ Ա-ի ակտիվ քաղաքականությունը Փոքր Ասիայում և ըստ հնարավորության ընդարձակում Պոնտոսի տերիտորիան: Միհրդատ Ե-ը գործուն մասնակցություն ունեցավ Արիստոնիկոսի ապստամբության ճնշմանը, որից հետո նրան հաջողվեց իրեն ենթարկել Փոյուզիան, ինչպես և գերիշխանություն հաստատել Պափլագոնիայի և Գալատիայի վրա: Նա նույն վիճակի մեջ էր դրել նաև Կապադովկիան, նրա գահին նստեցնելով իր դարձո Արիարաթ Եպիփանեսին, որին ամուսնացրել էր իր դստեր հետ¹⁴։

Պոնտոսի թագավորները մեծ չափով հենվում էին իրենց պետության կազմի մեջ մտնող Սև ծովի հարավային ափերի երկարությամբ շարված հունական քաղաքների վրա թե՛ զորքի ու վարչական ապարատի կազմակերպման, թե՛ առևտրի, դիվանագիտության ու մշակույթի հարցերում¹⁵։

Պոնտական պետության աշխարհակալական ձգտումների փայլուն իրագործողը եղավ Միհրդատ Եվերգեստեսի որդի և Փառնակ Ա-ի թոռ Միհրդատ Զ Եվպատորը (111—63)։ Այս արտակարգ անձնավորությունը Հռոմի երկարամյա ռաբերիմ թշնամին լինելու հանգամանքով իր վառ արտացոլումն է գտել ժամանակի հունա-հռոմեական պատմագրության մեջ, որտեղ նա բնութագրված է որպես կարող, բայց բարոյական որևէ արգելակից զուրկ մի գործիչ: Եռանդուն գործունեության հետևանքով նա նվաճեց Բոսփորի թագավորությունը, վերահաստատեց Պոնտոսի իշխանությունը Պափլագոնիայի և Գալատիայի վրա¹⁶։

Այնուհետև տեղի է ունեցել Փոքր Հայքի և նրանից հյուսիս և հյուսիս-արևմուտք ընկած մերձսևծովյան շրջանների միացումը Պոնտոսի պետությանը¹⁷։

¹²ա Տե՛ս Strabo, XI, 14, 15:

¹³ Հմմտ. J. Marquart, Erānsāhr, էջ 176:

¹⁴ Տե՛ս CAH, IX, էջ 221 և հաջ. (M. Rostovtzeff):

¹⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 222:

¹⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 225 և հաջ.:

¹⁷ Տե՛ս Strabo, XII, 3, 28:

Միհրդատի օրոք այստեղ կառուցվեց 75 բերդ, որոնցից շատերում պահվում էին նրա գանձերը:

Հաջորդ գոհը պիտի դառնար Կապադովկիան: Այս երկիրը, որը վերը հիշատակված Արիարաթ Ե-ի (163—130) օրոք իր ծաղկման շրջանն էր ապրել, այժմ թշվառ վիճակում էր, լինելով փաստորեն Պոնտոսի դրածոների իշխանության տակ: Դարավերջին այնտեղ թագավորում էր Միհրդատ Պոնտացու քույրը՝ իր որդի Արիարաթ Է-ի անունից: Կապադովկիայի խնդրում դաշնակիցները՝ Միհրդատն ու Նիկոմեդեսը, գժտվեցին: Վերջինս ներխուժեց Կապադովկիա և տիրացավ նրան, կնուսթյան վերցնելով թագուհուն: Որոշ պայքարից հետո Միհրդատին հաջողվեց կապադովկիական գահին նստեցնել իր որդիներից մեկին՝ Արիարաթին, իսկ սրա մահից հետո երկիրը միացրեց իր պետությանը: Սակայն Հռոմի միջամտությանը Կապադովկիան նորից ազատագրվեց և ստացավ նոր թագավոր՝ ի դեմս Արիոբարզանի (մ. թ. ա. 95):

Տիգրան Բ-ի դիմանկարը ըստ դրամի

Դաշինքը կնքվում ու ամրապնդվում է Տիգրանի ամուսնությամբ Միհրդատի դեռածու դստեր՝ Կլեոպատրայի հետ: Կողմերը պայմանավորվում են, որ Կապադովկիայի տերիտորիան կանցնի Պոնտոսի գերիշխանության տակ, իսկ այն ամենը, ինչ կարելի է տեղաշարժել՝ մարդիկ, անասունները, հարստությունը՝ կտնօրինի Հայաստանը¹⁸:

Առաջին հայացքից թվում է, թե այս պայմանագրում շահողը Միհրդատն է: Սակայն վիճակը գնահատելիս պետք է հաշվի առնել, որ Հայաստանը այդ պահին բացարձակապես ոչ մի կախում չուներ Պոնտոսից, ոչ էլ որևէ այլ երկրից, ուստի և բացառված է, որ Տիգրանը համաձայնեի անհավասար պայմաններին, կնքեր այնպիսի պայմանագիր, որով Հայաստանի շահերը որևէ չափով տուժեին: Պետք է, ուրեմն, ընդունել, որ այդօրինակ պայմանագիրն իր իմաստն ուներ Հայաստանի համար և անհրաժեշտ չափով շահավետ էր: Ի դեպ, միայն այդպիսի հանգամանքներում նման դաշնակցությունը կարող էր հարատևել, իսկ այն իսկապես հարատևեց: Կապադովկիան ստրկատիրական Հայաստանի համար դարձավ մարդկային զանգվածների մի շտեմարան, որից

¹⁸ Strab. Just., XXXVIII, 3;

քանիցս ձեռնարկված արշավանքների ընթացքում լրացվում էր ինչպես քաղաքային բնակչության, այնպես էլ ստրուկների՝ Հայաստանում նկատվող պակասը:

Սակայն Կապադովկիայի կարևոր մարզերից մեկը՝ Մելիտենեն, Տիգրանը հավանաբար հատել ու կցել է նախապես Մեծ Հայքին միացված Մոփքին¹⁹:

Հայ-պոնտական դաշինքն այսպիսով կապված էր Կապադովկիայի հանդեպ տարվող քաղաքականության հետ և երկար ժամանակ հեռու էր բուն իմաստով հակահռոմեական լինելուց. գոնե այդպիսին էր Հայաստանի վերաբերմունքը հիշյալ դաշինքի նկատմամբ, ինչպես այդ երևում է հետագա անցքերից: Ծիշտ է, Հռոմն իր շահերն ուներ Կապադովկիայում, ինչպես նաև, ընդհանրապես, Փոքր Ասիայի արևելյան մասերում և զգաստ քաղաքագետը պետք է մշտապես հիշեր այդ մասին, սակայն Կապադովկիան ասպատակելը դեռևս չէր նշանակում ելնել Հռոմի դեմ:

Առաջին արշավանքը դեպի Կապադովկիա հայկական զորքը կատարեց Մոփքի միացման հաջորդ տարում՝ 93 թվականին: Արիոբարզանը՝ Կապադովկիայի թագավորը, փախավ Հռոմ: Հռոմը հանձնարարեց Լուկիոս Կոռնելիոս Սուլլային, որն այդ ժամանակ հռոմեական պրովինցիա Լեոնային Կիլիկիայի վարչապետն էր, վերականգնել իրերի նախկին վիճակը. որը և կատարվեց 92 թվականին²⁰: Սակայն արդեն հաջորդ՝ 91 թվականին, հայոց զորավարներ Միթրաասը և Բագոսը նորից ասպատակեցին Կապադովկիան, և Արիոբարզանը կրկին փախուստի դիմեց, թողնելով ասպարեզը դաշնակիցներին: Հռոմում սրան բողոքակից դարձավ Բյութանիայի նիկոմեդես թագավորը, որին իր հայրենի գահից բռնել էր Միհրդատ Պոնտացին: Երկու տարի անց Հռոմին հաջողվեց առանց զենքի ուժի վերականգնել Նիկոմեդեսին և կրկին անգամ Արիոբարզանին, իրենց երկրներում²¹:

Ս Պարթևական պետության ընկճումը: Կապադովկիական այս անցուղարձեցին հաջորդող նվաճումների հերթականությունն ու ժամանակագրությունը միշտ չէ, որ պարզորոշ դրսևորվում է առկա աղբյուրներում: Մասնավորապես, եթե հետևելու լինենք Հուստինոսի հաղորդմանը, թե Ասորիքը Տիգրանի կողմից նվաճվել է դեռևս պարթև Միհրդատ Բ-ի կենդանության ժամանակ և քանի դեռ Տիգրանը պայքարի մեջ չէր մտնել պարթևների հետ, ապա կրնանք հակասության մեջ, որովհետև Միհրդատը մահացել է 88—87 թվականին, իսկ Ասորիքը Տիգրանի կողմից նվաճվեց միայն 83 թվականին: Անշուշտ, իրավացի են այն գիտնականները, որոնց կարծիքով պատերազմը պարթևների հետ և նրանց գերիշխանության տակ եղած երկրների նվաճումը նախորդել է Ասորիքի նվաճմանը և ոչ միայն նախորդել է, այլև դարձել նախապայման: Ասորիքի նվաճման ճանապարհին կանգնած էին առաջին հերթին պարթևները, որոնք

19 Այդպես է կարծում Թ. Մոմզենը (История Рима, III, М., 1941, էջ 43), որի հետ համաձայն չէ Հ. Մանսդյանը (Քննական տեսություն, հատ. Ա, էջ 154—155):

20 S^cus Just., XXXVIII, 3; Plut., Sulla, 5; App., Mithr., 57:

21 S^cus App., Mithr., 11:

տիրել էին Ատրպատականին, Մարաստանին ու Հյուսիսային Միջագետքի երկրներին և, բացի դրանից, իրենց ձեռքին էին պահում հայկական «Յոթանասուն հովիտները»:

Պարթևները ներքին դժվարություններ ունեին: Բաբելոնի «սատրապաց, սատրապ» Գոդերձը 91 թվականին ապստամբել և իրեն անկախ թագավոր և հռչակել²²: Սակայն քանի դեռ կենդանի էր Տիգրանի դաշնակիցը և փեսան՝ Միհրդատ Բ-ը, Տիգրանը խուսափում էր բախումներից: Վիճակը փոխվեց 87 թվականին, երբ Միհրդատ Բ-ը մահացավ և թագավորեց Գոդերձը: Հայկական զորքերը մտան «Յոթանասուն հովիտները»: Լուրջ դիմադրության չհանդիպելով, նրանք շարունակեցին առաջխաղացումը և ներխուժեցին Ատրպատական Մարաստանի հողերն ու կտրելով-անցնելով երկիրը, մտան բուն Մարաստան: Հետապնդելով պարթևական զորքերին, նրանք հասան մինչև էկբատան՝ պարթևական արքայից-արքայի նստավայրերից մեկը²³, էկբատանի պաշարման ժամանակ հրի մատնվեց պարսպներից դուրս գտնվող թագավորական զորչակը՝ Ադրաբանան: Ահաբեկված պարթևական թագավորը՝ Գոդերձը, շտապեց հաշտություն կնքել ու հրաժարվեց ոչ միայն «Յոթանասուն հովիտներից», այլև Ատրպատական Մարաստանի և Հյուսիսային Միջագետքի երկրների գերիշխանությունից²⁴: Նա հրաժարվեց նաև «արքայից-արքա» տիտղոսից, որն այնուհետև սկսեց կրել Տիգրանը:

* Տիգրանը ամրապնդեց ստեղծված իրավիճակը դինաստիական մի նոր ամուսնությամբ, իր դստերը կնություն տալով իր գերիշխանության տակ ընկած Ատրպատականի թագավոր Միհրդատին²⁵:

Այնուհետև Տիգրանն ուղղվեց դեպի հարավ՝ գրավելու պարթևներից առնչված երկրները: Այստեղ մեկ դար առաջ Հայաստանին էր միացվել Տմորիքը, իսկ այժմ հայկական բանակը նվաճեց նրա արևմտյան կողմում ընկած Կորդուքը (Գորդիենեն) և ավելի հարավ՝ Տիգրիսի միջին հոսանքի շուրջը տեղավորված Ադիաբենեն՝ պատմական Ասորեստանը: Տիգրիսն անցնելով, զորքերը դուրս եկան Հյուսիսային Միջագետքի արգավանդ դաշտերը և գրավեցին Միգդոնիան՝ Մծրին (Նիսիբիս) մայրաքաղաքով և Օսրոյենեն՝ Ուռհա (Նդեսիա, է-դեսսա) կենտրոնով²⁶: Այսուհետև Եփրատն էր միայն, որ Տիգրանի տերությունը բաժանում էր Սելևկյանների ձեռքին պահպանված հողերից:

Տիգրանը Միջերկրականի ավերին. սելևկյան Աստիբի նվաճումը, Սկսվեց արտաքին նվաճումների հաջորդ փուլը՝ պայքարը Սելևկյանների դեմ: Վերջիններս արդեն իսպառ կորցրել էին իրենց երբեմնի հզորությունը, որի առջև դուրս էր ամբողջ Արևելքը:

²² Տե՛ս N. Debevoise, A Political History of Parthia, Chicago, 1938, էջ 48.

²³ Տե՛ս Isid. Char., Geographi graeci minores, ed. C. Müller, I, էջ 230.

²⁴ Տե՛ս Strabo, XI, 14, 15; Memn., 58, 2: Դաշինքի մասին խոսում է Հուստինոսը (XL, 1):

²⁵ Տե՛ս Dio, XXXVI, 14:

²⁶ Տե՛ս Strabo, XI, 14, 15; XVI, 12, 4; Eutr., VI, 8; Plut., Luc., 14, 21; Dio, XXXVI, 6, 2:

130 թվականի Անտիոքոս Է-ի արած վերջին փորձը՝ վերականգնել Սելևկյանների արևելյան տիրույթները, հարվածելով պարթևներին, ձախողվեց. Արեմնաց պարփակված Ասորիքի, Փյունիկիայի և Կիլիկիայի սահմաններում, Պարթևատրիոս Բ-ի երկրորդ թագավորության (129—125) սկսվում է պետության անդառնալի անկումը, որը հանգեցրեց երկրի նախ՝ հայկական պետության, ապա և Հռոմի նահանգ դառնալուն:

125 թվականին Ասորիքում թագավորեց Կլեոպատրա Թեայի և Դեմետրիոս Բ-ի որդի Անտիոքոս Ը Գրյուպոսը՝ իր մոր հետ մեկտեղ: 121 թվականին մայրը փորձ արեց թունավորելու որդուն (նախապես նա այդպես էր վարվել իր ավագ որդուն՝ Սելևկոսի հետ), սակայն ինքը զոհ գնաց այդ փորձին: Անտիոքոս Ը-ը թագավորեց միայնակ: Բայց արդեն 114 թվականին Ասորիքում մի նոր թագավոր ի հայտ եկավ՝ Անտիոքոս Թ Կիզիկեցին (114—95)՝ իշխող թագավորի կրտսեր եղբայրը: Եղբայր թագավորների միջև ծավալվեց երկարամյա քաղաքացիական կռիվ:

Արտավան Բ-ի (128—123) դրամը

96 թվականին Անտիոքոս Ը Գրյուպոսը սպանվեց Անտիոքոս՝ դավադրության հետևանքով: Անտիոքոս Թ-ը գրավեց մայրաքաղաքը և կնության առավ Գրյուպոսի կնոջը՝ Սելենեին: Սակայն նույն 96 թվականին Պտղոմեոս Ը Լաթյուրոսը Դամասկոսում Ասորիքի թագավոր-պարզեց Գրյուպոսի և Սելենեի որդիներից Դեմետրիոսին (Դեմետրիոս Գ՝ 96—88): Կար և երրորդ հավակնորդը՝ այս Դեմետրիոսի ավագ եղբայրը, որը ևս իրեն թագավոր հռչակեց՝ որպես Սելևկոս Զ (96—95) և հաջորդ տարին պարտովթյան մատնեց ու սպանեց Անտիոքոս Թ Կիզիկեցուն: Քաղաքացիական կռիվը շարունակվեց նոր խոչանքների միջև, որոնց իսկույն միացավ մի երրորդը՝ Կիզիկեցու որդին, թագադրվելով որպես Անտիոքոս Ժ Եվսեբես (95—92): Սա ամուսնացավ իր խորթ մայր Սելենեի հետ և սպանեց Սելևկոս Զ-ին (95):

Երկու տարի անց սրան խոչանք դարձան իր իսկ երկու կրտսեր եղբայրները, որոնք իրենց հռչակեցին զույգ թագավորներ՝ Անտիոքոս ԺԱ (93) և Փիլիպպոս Ա (93—84) անուններով: Անտիոքոս ԺԱ-ը շուտով մահացավ, իսկ Փիլիպպոսը, միանալով Դեմիտրիոս Գ-ի հետ, դուրս արեց Ասորիքից Անտիոքոս Ժ Եվսեբեսին, որը շուտով սպանվեց պարթևական մի զորամասի հետ ընդհարմելիս (92): Դեմետրիոսը ևս 88 թվականին դադարեց թագավորելուց, գերի հարվելիս (92): Փիլիպպոսը կարող էր հուսալ, որ, վերջապես, Ասորիքում ինքը մնաց որպես միակ իշխող: Բայց իզուր, որովհետև հաջորդ տարին նրա կրտսեր եղբայրը՝ Անտիոքոս Ը Գրյուպոսի և Սելենիի մյուս որդին,

Դամասկոսում փրեն թագավոր հռչակեց որպես Անտիոքոս ԺԲ Փիլագելիփոս: Երկու թագավորներն էլ իրենց վախճանը գտան 84 թվականին²⁷:

Այս պարագաներում ամենեկին զարմանալի չէ, որ կենտրոնական իշխանությունը ուժ չունենալու և պահպանելու երկրի քաղաքական ամբողջությունը, առևտրի անվտանգությունը, իշխող դասակարգի պահանջները, այն ամենը, ինչ ստիպում էր նրա շուրջը համախմբվել պետության կարևորագույն մասը՝ հելլենիստական քաղաքները: Եվ բնական է, որ իշխող դասակարգը մտածում էր նոր տիրոջ մասին և գտավ նրան ի դեմս հայոց թագավոր Տիգրան Բ-ի:

Հուստինոսը պատմում է. «Եղբայրների փոխադարձ ատելությունը, ապա և նրանց որդիներին ժառանգաբար անցած թշնամությունը անընդհատ պատերազմներ ծնեցին, որոնք ծայրահեղ թուլության հասցրին Ասորիքը ու նրա թագավորներին. ի վերջո ժողովուրդը դիմեց օտարի օգնությանը և սկսեց փնտրել օտարերկրացի թագավոր: Ոմանք կարծում էին, որ պետք է հրավիրել Միհրդատ Պոնտացուն, մյուսները՝ Եգիպտոսի Պտղեմայոսին: Սակայն իրերի բերմամբ Միհրդատը պատերազմների մեջ էր հռոմեացիների դեմ, իսկ Պտղեմայոսը Ասորիքի մշտական թշնամին է եղել: Այսպիսով, բոլորը համաձայնության եկան Հայաստանի թագավոր Տիգրանի շուրջը, որը սեփական ռազմական ուժ ունենալուց բացի, պարթևների թագավորության դաշնակիցն էր ու Միհրդատի խնամին: Եվ այսպես, հրավիրված լինելով Ասորիքի գահին բազմելու, նա 17 տարի շարունակ կառավարում էր ամենայն անդորրությամբ, չէր խանգարում պատերազմներով ուրիշների հանգիստը և ոչ ոք նրան չէր անհանգստացնում. այնպես որ պատերազմելու անհրաժեշտություն չկար»²⁸:

Սակայն ինչպես երևում է այլ վկայություններից, Սելևկյանների տերության նվաճումը Տիգրանի կողմից այդչափ դյուրին չի եղել²⁹: Թեև այդ միջոցին, թե 83 թվականին, Սելևկյան թագավոր չկար (երկու եղբայր ու ավույան թագավորները՝ Անտիոքոս ԺԲ Փիլագելիփոսը և Փիլիպպոս Ա Փիլագելիփոսը մահացել էին նախորդ տարին), բայց կար հավանորդ՝ Անտիոքոս Ժ Եվսեբիոսի կինը՝ Սելենե թագուհին, ի դեմս իր մանկահասակ որդու³⁰: Եթե գոյություն ունեցող կուսակցություններից մեկը հրավիրել էր Տիգրանին, ապա մյուսները պետք է որ դիմադրեին³¹: Այսպես թե այնպես, Տիգրանը 83 թվականին նստեց Անտիոքում Սելևկյանների գահին: Հայկական բանակը շարունակեց առաջխաղացումը Միջերկրականի ավույն և մտավ Փյունիկիա³², հասնելով այդպիսով մինչև Եգիպ-

²⁷ Վերջին Սելևկյանների պատմությունը տես A. R. Bellinger, The End of the Seleucids, Transactions of Connecticut Academy of Arts and Sciences, vol. 38, June 1949, էջ 51—102:

²⁸ Just., XL, 1: Ըստ Ապպիանոսի՝ Տիգրանի իշխանությունը Ասորիքում տևել է ընդամենը 14 տարի՝ 83-ից մինչև 69 թվականը: Հուստինոսի մոտ հավանաբար հաշիվը հասնում է մինչև 86 թվականը՝ Տիգրանի և Պոմպեոսի միջև կնքված պայմանագրի ժամանակը:

²⁹ Հմմտ. App., Syr., 48: Plut., Lucul., 14: Strabo, XI, 14, 15:

³⁰ Տես A. R. Bellinger, The End of the Seleucids, էջ 78—80:

³¹ Տե՛ս Հ. Մանանյան, Տիգրան Երկրորդը և Հռոմը, էջ 51:

³² Տե՛ս Strabo, XI, 14, 15:

տոսին սահմանամերձ Պտղեմայիս քաղաքը³³, ուր պատասպարվել էր Սելենե թագուհին։ Այն ժամանակ, սակայն, չհաջողվեց նվաճել քաղաքը. այդ տեղի ունեցավ ավելի ուշ՝ 70 թվականին՝ հայ-հռոմեական պատերազմի նախօրեին։ Առափնյա Ասորիքում հայկական իշխանությունից դուրս մնաց միայն Սելեկիա խոշոր նավահանգիստը³⁴։ Ասորիքի ցամաքային մասի՝ Կելեսիոսիայի նվաճման մասին հստակ տեղեկություններ չկան, սակայն նրա մասնակի զբաղվումը հավանական է. հայտնի են Դամասկոսում Տիգրանի հատած դրամները³⁵։

Հաջորդ քայլը Դաշտային Կիլիկիայի նվաճումն էր³⁶, որով նորաստեղծ հայկական տերությունը դարձավ Հռոմեական հանրապետության անմիջական հարևան. վերջինս հաստատվել էր Սելեկիան պետությունից նվիճված Լեռնային Կիլիկիայում։

Վերջապես, Կոմմագենեի նվաճմամբ Տիգրանը ավարտեց իր հսկայական երթըր Առաջավոր Ասիայի երկրների վրայով և հարավ-արևմուտքից դուրս եկավ Մոփքի ու Մեծ Հայքի սահմանները։

3. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՆՐԱ ՏԵՂԵ ՈՒ ԴԵՐԸ ԱՌԱՋԱՎՈՐ ԱՍԻԱՅՈՒՄ

Նորաստեղծ տերության կազմը և բնույթը։ Ստեղծված տերությունն ընդգրկում էր Առաջավոր Ասիայի մի նշանակալից մասը. այն տարածված էր Միջերկրական ծովից ու Եգիպտոսից մինչև Կասպիականը և Քուռ գետից մինչև Միջագետք։ Ինչպես ամեն մի հզոր պետություն, նա իր ազդեցության ոլորտի մեջ առավ հարևան ավելի թույլ երկրները. դրանցից էին Վիրքը և Աղվանքը՝ հյուսիսում, բազմաթիվ արաբական ցեղերը՝ հարավում։ Տիգրանի անունը արձանագրվում է անգամ հռոմեոր Բաբելոնիայում, մի սեպագիր վավերագրի մեջ³⁷։ Նրա տերության մեջ խոսում էին 15-ից ավելի լեզուներով։

Նորաստեղծ տերությունը տիպիկ հելլենիստական պետություն էր, հար և նման նրան նախորդած Սելեկյանների ու Ալեքսանդր Մակեդոնացու տերություններին, որոնք իրենց հերթին նախատիպ ունեին ի դեմս Աքեմենյան, Նոր-Բաբելոնյան, Մարական ու Ասորեստանյան պետությունների։ Սրանք բոլորը, ինչպես և Տիգրանի պետությունը, տնտեսական ու էթնիկական կապերով չամրապնդված ռազմա-քաղաքական միավորումներ էին՝ կազմված բազմազգ ու զարգացման ամենատարբեր մակարդակի վրա գտնվող տարրերից։

Նվաճված երկրներից կարևորագույնը և տնտեսության ու մշակույթի տեսակետից ամենից դարգացածը Ասորիքն էր։ Սա այն երկիրն էր, որ կազմում

³³ Strab. Jos., Flav., AJ., XIII, 16, 4.

³⁴ Strab. Strabo, XVI, 2, 8; Eutrop., VI, 14, 2.

³⁵ Տիգրանի կողմից Ասորիքի նվաճման մասին մանրամասն տե՛ս A. Kuhn, Beiträge zur Geschichte der Seleukiden vom Tode Antiochos VII Sides bis auf Antiochos XIII Asiatikos (129—64 v. chr.), Altkirch, 1891, էջ 39—43.

³⁶ Strab. App., Syr., 48, Plut., Lucul., 21, Pomp., 28; Dio, XXXVI, 37, 6.

³⁷ Strab. W. Belck, Aus den Berichten über die armenische Expedition, ZE, 1899, էջ 269—270.